

Numele ΔΕΚΕΒΑΛΟΣ pe o inscripție descoperită în Dobrogea

MARIA BĂRBULESCU

Inscripția asupra căreia ne oprim mai jos a fost găsită întâmplător în anul 1978 la Topraisar (județul Constanța)¹, fiind semnalată până acum în două rinduri, pentru importantul antroponim atestat², dar prezentată în întregime abia cu acest prilej.

Piesa, o placă de calcar gălbui, care păstrează doar relieful deteriorat în partea superioară și începutul unei inscripții funerare în limba greacă, se află în colecția Muzelului de istorie națională și arheologie Constanța, inv. 29.706. Dimensiuni: înălțimea = 0,50 m; lățimea = 0,52 m; grosimea = 0,13 m (fig. 1).

În registrul superior, despărțit de cimpul inscripției printr-un chenar simplu și având o margine abia schițată în partea stângă*, sînt reprezentate în relief trei persoane, aflate într-un car tras de animale și un al patrulea personaj în fruntea lor, scenă realizată oarecum rudimentar, dar care rămîne sugestivă prin tematică.

Vehiculul, un car de dimensiuni nu prea mari, folosit pentru transportul persoanelor (μάζα, *plaustrum* etc.)³, este redat lateral, roțile, din față și spate, sînt schițate cu cîte șase și șapte spițe, cu obezi groase, distingîndu-se, de asemenea, platforma carului, iar în față oiștea.

Cei doi boi care trag carul, cu picioarele din spate și față întinse (doar unul adus înapoi), piepturile proeminente (cu detalii anatomice) și capetele ridicate, sugerează prin poziție efortul.

Spărturile din partea superioară a reliefului ne împiedică să identificăm cu precizie cele trei persoane din car: în spate, șezînd pe un balot, un personaj feminin (o fetiță?) care își sprijină mina dreaptă pe genunchi. În fața acesteia, în poziție centrală, o femeie, care are o îmbrăcăminte din două piese, cu fusta lungă pînă la glezne, ține capul ușor întors spre dreapta (părul pare a fi strîns la spate) iar mîinile le îndreaptă spre cel de al treilea personaj. Acesta (un băiat?) poartă o cămașă scurtă, ține mina dreaptă îndoită, iar pe cea stîngă o întinde spre animale.

În fața atelajului un bărbat, îmbrăcat cu o tunică care-i ajunge pînă deasupra genunchilor, încinsă la mijloc, pășeste cu piciorul stîng, iar în mina dreaptă ține un băț lung deasupra animalelor, pe care le conduce; din păcate îi este distrusă fața, distingîndu-se doar obrazul rotund, părul scurt, întreaga sa statură denotă masivitate.

Din punct de vedere tematic, relieful se aseamănă cu alte două reprezentări de pe monumente provenite din Tomis sau împrejurimi, care datează cam din aceeași perioadă, sfîrșitul sec. al II-lea — începutul sec. al III-lea e.n., redînd scene inspirate din viață⁴.

Ne referim, mai ales, la inscripția funerară a lui Aurelius Sozomenos, fiul lui Zotichos, din Bizan⁵; acesta este înfățișat într-un car, cu un transport greu, tras de boi, însoțit de un al doilea personaj, care conduce animalele în față, întocmai ca pe piatra de la Topraisar.

¹ Inscripția a apărut în perimetrul agricol al comunei Topraisar, în urma unei arături mecanice, fiind recuperată de colegul N. Cheluță-Georgescu, care ne-a încredințat-o spre publicare, prilej să-i mulțumim și acum.

² C. C. Petolescu, *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 222, n. 17. M. Irimia, *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 38, n. 59.

* Așa cum se prezintă piatra, pare să fi fost lucrată astfel de la început, deși, lipsa de simetrie, cit și litera A distrusă

la marginea rîndului 1, nu exclud existența unui chenar și în partea dreaptă, spart ulterior.

³ Daremberg-Saglio, *DA*, IV, p. 504—506; V, p. 667—669.

⁴ G. Bordenache, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 278—279.

⁵ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p. 99: „în ținutul orașului Tomi”. I. Stoian, *JSM*, II, București, 1987, nr. 257 (93): Constanța.

Al doilea monument funerar este al lui Vibius Severus *speculator* pontic, pe care figurează o căruță trasă probabil de un cal, încadrată de chenare asemănătoare unor (baze de) coloane ⁶.

Asupra semnificației teme iconografice vom reveni mai jos ; pină atunci reținem perimetrul restrins în care au apărut piesele, Tomisul fiind un puternic centru artizanal în epoca romană.

Fig. 1 — Stelă funerară descoperită la Topraisar (j. Constanța)

Monumentele diferă, însă, ca formă : astfel, inscripția lui Aurelius Sozomenos, singura păstrată în întregime, face parte din clasa A, a stelelor pseudo-arhitectonice, grupa I, conform unei clasificări recente a stelelor funerare din Moesia Inferior ⁷. În schimb, stela lui Vibius Severus, din cauza

⁶ Th. Sauciuc-Săveanu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 205—213 = ISM, II, nr. 327(163) : piesă din fosta colecție Dr. H. Slobozianu, probabil din Constanța.

⁷ M. Alexandrescu-Vianu, Dacia, N.S., 29, 1985, 1—2, p. 74, catalog nr. 20.

reliefului fragmentar, nu poate fi încadrată cu exactitate în una din grupele amintite⁸. De asemenea, despre piesa de la Topraisar, care păstrează relieful și parțial cimpul inscripției, putem spune doar că face parte din clasa B a stelelor anarhitectonice⁹, lucrarea fiind mai puțin îngrijită, putând fi, eventual, produsul unui atelier rural.

Inscripția, mai adâncită față de registrul superior, de care este despărțită printr-un chenar în relief (de 9 cm) păstrează în întregime doar primele două rinduri, în rest trei litere de la sfârșitul r. 3 și o bară verticală din r. 4 **. Înălțimea literelor este de 3,8—4,1 cm. În r. 1 Ω culcat este detoriat de spărtură, ca și hasta din stînga a lui N. La marginea rindului se vede hasta din stînga a literei A. La începutul r. 2 se distinge doar virful literei A; Σ are formă dreptunghiulară. Literele de la sfârșitul r. 3 sînt mai puțin clare, AKA?

Ναιέτων Δεκεβα-
λ[οῦ τῆ ἰδία συν-
[βίω . . . . . ?]α καὶ ?

„Naieton al lui Decebalus, soției sale . . . . . -a și . . . . .”

Din punct de vedere lingvistic se observă și de această dată că ἰδία este preferat forme reflexive a pronumelui¹⁰, după cum σύνβιος apare adeseori în loc de σὺμβιος¹¹.

Personajul amintit mai întii în inscripție poartă un nume nou în onomastica Scythiei Minor, Ναιέτων¹², apropiat de numele grecesc Ναιής¹³. Pentru eventuale analogii amintim, tot astfel, pe Νάεις, atestat într-o inscripție de proveniență nesigură, nume considerat incert de G. Mihailov¹⁴, iar de L. Zgusta theoric de la epitetul lui Ζεὺς Νάιος de la Dodona¹⁵ și tot în acest sens, pe Νάϊο de la Olbia¹⁶.

Deosebit de important este antroponimul Δεκέβαλος¹⁷ (aici patronimic în genitiv), cel mai plin de semnificații nume daco-getic, întilnit, cum bine se știe, în mai multe locuri din imperiu¹⁸, cu atât mai firesc în Moesia Inferior, provincie cu un substrat etnic traco-daco-moesic. Într-adevăr, numele este cunoscut în provincia de la sud de Dunăre în opt inscripții¹⁹, cinci în limba latină și trei în greacă, din secolele II—IV e.n. Cele din prima grupă au apărut mai ales pe linia Dunării, în mediu militar, și anume la Novae, unde este atestat *Flavius Decebalus* veteran din legiunea I Italica²⁰, la Durostorum, *Valerius Decebalus*, fiul lui Valerius Marcus, militar din legiunea XI Claudia²¹, la Sacidava, veteranul *Diurdanus Decebalus*²² și în apropiere de Mahmudia (Salsovia), *Dicebalus, exarchus*²³. Amintim, în sfârșit, pe *Cresce(n)s Deceb(al)i*, care se numără printre membrii unui colegiu de închinători ai lui Dionysos atestat la Nicopolis ad Istrum²⁴. Spre nord-vest de acest centru, în apropierea satului Obedinenie, a apărut una din cele trei inscripții în limba greacă, la care ne-am referit, a lui Δικέβαλος Δικέδ(ου)²⁵, celelalte două provenind din zona litoralului

⁸ Eadem, p. 57—79, fig. 1—9.

⁹ Eadem, p. 59; p. 76—77.

** Arit în cimpul superior, cit și în cel al inscripției, întilnim spărturi și zgîrietură din vechime și recente.

¹⁰ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 150. *ISM*, II, nr. 281(17): 362(198): 467(17). M. Munteanu, *Pontica*, 8, 1975, p. 391—394, etc.

¹¹ G. Mihailov, *op. cit.*, p. 72 și 114; *ISM*, II, nr. 96(62) 195(31): 199(35): 273(73): 294(130) etc.

¹² Mai puțin probabil ca primul nume din r. 1 să poată fi citit Ναιέτω (în dativ, respectiv ultima literă să fie Ω în formă de W) deci stela să fi fost închinată: „Lui Naietion al lui Decebalus (și) soției sale . . . . . — a și . . . . .”, deoarece nu apare xxi în r. 2.

¹³ W. Pape—G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Graz, 1959, p. 972: Ναιής, — ητος (din a cărei formă în genitiv pare a deriva numele Ναιέτων, cu ε în loc de η).

¹⁴ IPE, I², 338, 1 (Sarmatia) = G. Mihailov, *IGB*, I², 479 ter (Odessos?): Νάεις Διονυσίου καὶ ἧ γυνῆ ἀπό τοῦ Ζωνλέμης Διονυσίου.

¹⁵ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praha, 1955, p. 402, paragraf 1009; referitor la aceeași inscripție, IPE, I², 338: Νάεις (-εις, pentru -τος); Νάιος: J. și L. Robert, *Bull. Ép.*, 1962, nr. 126 (Alica); 1953, nr. 116 (Ipir); 1969, nr. 348

(Dodona); *Bull. Ép.*, 1970, nr. 305 (Dodona): Νάϊν, sârbătoarea lui Ζεὺς Νάιος.

¹⁶ IPE, I², 221, 1: Νάϊο τοῦ Ἐρμαγόρω, cf. L. Zgusta, *loc cit.*, într-adevăr, se pare că avem de-a face cu un theoric derivat de la rădăcina *ναός*, întilnită în apelativul lui Zeus de la Dodona, Νάιος, și în verbul *ναίω* = a locui. Ca substantiv comun întilnim forma *ναέτης* (locuitor) = *ναίετης, ultima reconstituită după femininul *ναίετις*, -ιδος, cf. H. G. Lidell, L. S. Scott, H. S. Jones, *Greek-English Lexicon*, Oxford, 1940.

¹⁷ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 101 și 92 (Decebalus); C. Dominte, *Pontica*, 10, 1977, p. 69—77.

¹⁸ I. I. Russu, *AIIA*, Cluj, 19, 1976, p. 46, n. 31.

¹⁹ C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 222.

²⁰ V. Božilova, în *Actes du VII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Constantza, 9—15 septembre, 1977, București—Paris, 1979, p. 336.

²¹ *CIL*, III, 7477.

²² C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications in the Lower Danube*. BAR, International Series, 88, Oxford, 1980, p. 212—213, nr. 3, fig. 20—21.

²³ Em. Popescu, *IGIR*, nr. 272 (bibliografia anterioară).

²⁴ *CIL*, III, 7437 (= 6150).

²⁵ G. Mihailov, *IGB*, II, 709.

și anume, un altar votiv din apropiere de Varna (Odessos), pus printre alții de Εἰθία Δικέβαλι²⁶ și inscripția prezentată de noi, de la Topraisar, localitate aflată probabil în sfera de influență a Tomisului.

Constatăm, așadar, pe lângă păstrarea unor antroponime traco-dace Δικέβαλος Δικέδ(ου), *Diurdanus Decebalī*, Εἰθία Δικέβαλι, *Dicebalus*, schimbarea numelor personale ale autohtonilor în procesul de romanizare, *Flavius Decebalus*, *Valerius Decebalus*, *Cresce(n)s Deceb(ali)*, și numai într-un singur caz din inscripțiile analizate, asistăm la înlocuirea numelui daco-getic, de la o generație la alta, cu unul grecesc Ναιέτων, fenomen explicabil, dacă ținem seama de apropierea orașelor grecești, în special a Tomisului.

În bogata onomastică a orașelor vest-pontice²⁷, se întilnesc, firese, și nume greco-trace, mai ales în secolul al II-lea, dar și în prima jumătate a secolului al III-lea, inclusiv la Tomis²⁸.

Din inscripția de la Topraisar aflăm, deci, că stela a fost închinată de *Naieton al lui Decebalus*, soției sale, din al cărui nume se păstrează doar finalul -α^{***}, și probabil altor doi membri ai familiei sale, existând uneori, în epoca romană, o corespondență între persoanele nominalizate în text și cele reprezentate în relief²⁹.

Între monumentele funerare din Scythia Minor sînt puține piesele care redau scene legate de profesia defuncțiilor³⁰, cum sînt cele două stele amintite mai sus, cu reprezentări de care, cea a lui Aurelius Sozomenos din Bizanț, probabil negustor ambulant (κάπηλος = *mercator*), care transporta cu propriile sale mijloace, mărfurile destinate schimbului³¹ și stela lui Vibius Severus, *speculator* pontic, aflat, deci, în serviciul de informații al armatei (aparținind cohortelor pretoriene), mijlocul de transport figurat pe piatră fiind legat de activitatea lui³².

Deoarece toate piesele au apărut la Tomis și în împrejurimi^{****}, personajul care ridică inscripția de la Topraisar putea să fie tot un negustor ambulant, care acționa în zona litoralului, străbătută de un important drum comercial³³.

Intrucît carele de transport ale negustorilor erau înfățișate încărcate cu produsele de comercializat³⁴, iar pe stela de la Topraisar este reprezentată în vehicul o familie, nu este exclus să fi fost redată o scenă obișnuită a vieții de la sate, ținînd cont de locul de descoperire al piesei și de aspectul ei rustic, fără, însă, ca semnificația momentului să poată fi lămurită pe deplin.

Independent de acest fapt, considerăm că poate fi evidențiat cu acest prilej tabloul mijloacelor de transport din Scythia Minor, începînd cu acele *stridentia plaustra* amintite de Ovidiu³⁵, continuînd cu reprezentările figurate de care, pe patru dintre metopele monumentului triumfal de la Adamclisi³⁶, pe cele trei piese funerare prezentate mai sus, pe un relief votiv de la Beroc³⁷, pe unele monede tomitane³⁸, sfîrșind cu cele atestate arheologic la 2 Mai³⁹ și Telița⁴⁰, vehicule de diverse tipuri și avînd, desigur, utilizări diferite.

Revenind la piesa de la Topraisar, cea mai importantă informație pe care o conține este, indiscutabil, cea onomastică, îmbogățînd antroponimia greacă din regiune cu un nume, și, mai

²⁶ M. Mircsev, *Izvestiia Varna*, 14, 1963, p. 51–52, nr. 8.

²⁷ D. M. Pippidi, *ISM*, I, București, 1983, *passim*; I. Stoian, *ISM*, II, *passim*; Em. Doruțiu-Boilă, *Populația Dobrogei în epoca romană (sec. I–III e.n.)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1974.

²⁸ Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană secolele I–III e.n.* București, 1977, p. 42, n. 13; p. 50, n. 218; p. 54, n. 281; *ISM*, II, nr. 125 (12).

^{***} După literele păstrate deși abia schițate, nu putem propune o întîngire sigură: posibil ca primul A păstrat să fie finalul numelui defunctei . . . . . -α, urmat de patronimic (?) Kα. sau Kλ. . . . . ori, mai degrabă, după numele femeii urma un αχι.

²⁹ G. Bordenache, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 260 (cu privire la banchetul funerar).

³⁰ *Ibidem*, p. 278–279; O. Bounegru, *Istros*, I, Brăila, 1980, p. 183–190.

³¹ *Idem*, *StCl.*, 21, 1983, p. 61, n. 21 (cu rezerve privind această interpretare).

³² I. Stoian, *ISM*, II, nr. 327(163); vezi și nr. 8.

^{****} Pe un fragment de stelă funerară păstrat la Eforie Sud, încastrat în clădirea care a adăpostit fosta colecție (I. Slobozianu, se păstrează doar imaginea unui cal, dus de dirlogi de un personaj (un copil, un sclav?) desculț, îmbrăcat

cu o cămașă care-i ajunge pînă deasupra genunchilor, încinsă la mijloc, întocmai ca pe relieful de la Topraisar. Multumim colegului C. Chiriac care ne-a semnalat această piesă.

³³ A. Aricescu, *Pontica*, 8, 1975, p. 315–326; *idem* *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 139–140.

³⁴ P. Kneissl, *Die Utielarii. Ihr Rolle im gallorömischen Transportwesen und Weinhandel*, *Bonner Jahrbücher*, B. 181, 1981, p. 169–204; p. 187, fig. 6.

³⁵ Ovidiu, *Tristia*, III, 10, 59.

³⁶ Gr. Toculescu, O. Benndorf, G. Niemann, *Monumentul de la Adamclisi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, metopele 9, 35, 36 și 37.

³⁷ I. T. Dragomir, *SCIV*, 13, 1962, p. 421–429, nr. 2; Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, București, 1980, nr. 133.

³⁸ B. Pick–K. Regling, *Die Antiken Münzen von Dazien und Moesien*, II, 1, 1910, nr. 2732 (Pertinax); *Catalog of Greek Coins in the British Museum. The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thracia & c.*, editat de R. Stuart Poole, Bologna, 1963, p. 60, nr. 46 (Maximinus) etc.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 88, n. 129.

³⁹ N. Harjuche, *Apulum*, 6, 1967, p. 231–255 (car de luptă).

⁴⁰ A. Rădulescu, *Pontica*, 4, 1971, p. 273–285 (piese ornamentale de la un car de luptă).

ales, ilustrind-o pe cea traco-dacă încă o dată⁴¹. Acest din urmă aspect ne reține cu atît mai mult atenția, cu cît cercetările arheologice din ultimul timp au permis, în mai mare măsură, precizări în legătură cu fondul getic autohton și procesul de romanizare în Scythia Minor în sec. I—III e.n.⁴²

Inscripția de la Topraisar, se încadrează, după caracterele paleografice, în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., alăturîndu-se celorlalte documente epigrafice din teritoriul tomitan⁴³, adăugînd, totodată, o dovadă în plus asupra populației rurale din Dobrogea romană.

Le nom ΔΕΚΕΒΑΛΟΣ sur une inscription découverte en Dobroudja

RÉSUMÉ

L'inscription présentée a été trouvée par hasard en 1978 à Topraisar (dép. de Constantza) et se trouve dans la collection du Musée d'histoire nationale et archéologie de Constantza.

La pièce, réalisée de façon quasi rudimentaire, s'encadre, selon la forme, dans la classe B des stèles anarchitectoniques, conformément à une récente classification des stèles funéraires de Moesie Inférieure.

Le relief présente des analogies avec deux représentations sur des monuments funéraires de Tomi, en faisant voir des scènes se rapportant à la profession des défunts, étant question, dans le cas ci-présent, soit de la famille d'un marchand ambulant, soit d'une scène habituelle de la vie à la campagne, sans que la signification thématique du relief puisse être entièrement tirée au clair.

Le nom du personnage Ναιέτων, nouveau dans l'onomastique de Scythie Mineure, est rapproché du nom grec, ainsi Ναιης, qu'on rappelle, pour d'éventuelles analogies, Νάεις(-εις pour -ιος) et Νάιο (théophorique de l'épithète Ζεὺς Νάιος de Dodone).

En échange, le patronyme daco-gète Δεκέβαλος (dans le texte au génitif) est attesté, en Moesie Inférieure, en huit inscriptions (cinq en latin et trois en grec), documents épigraphiques qui prouvent la conservation des anthroponymes thraco-daces leur transformation dans le processus de romanisation et, dans l'occurrence, le remplacement du nom autochtone, d'une génération à l'autre, par un nom grec, conséquence de l'influence des villes du Pont Gauche, respectivement de Tomi.

L'inscription de Topraisar, datée, selon les caractères paléographiques, de la première moitié du IIIe siècle de n.è., est importante du point de vue onomastique, se joignant aux autres preuves attestant la présence des Gêto-Daces en Scythie Mineure, à l'époque romaine.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1 — Stèle funéraire découverte à Topraisar (dép. de Constantza).

⁴¹ Em. Doruțiu-Boilă, in *Actes du 11e Congrès International de Thracologie* (Buc., 4—10 septembre 1976), București, 1980, 2, p. 281—287.

⁴² Al. Suceveanu, *op. cit.*, *passim*; idem, *Thraco-Dacia*, 11, 1981, p. 217—220; idem, *SCIVA*, 31, 1980, 4, p. 559—583; V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, *passim*; M. Irimia, *op. cit.*, p. 37—42; O. Bounegru, P. Ha-

șolti, A. Murat, *SCIVA*, 40, 1989, 3, p. 273—293; M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană, secolele 1—111 e.n.* (mss.), etc.

⁴³ Vezi ISM, 11, *passim*. În afara piesei prezentate de noi, inv. 29706, la Topraisar a mai fost găsită, refolosită într-o construcție, o altă inscripție în limba greacă transportată acolo, foarte probabil, din Tomis (inv. 32355, MINAC, inedilă).

